

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УПРАВЛІННЯ

УД К 343.97: 343. 352: 351. 745. 5

Петро Підюков

проректор Академії управління МВС,
кандидат юридичних наук, доцент, за-
служений юрист України;

Яна Конюшенко

викладач кафедри кримінально-
правових дисциплін та профілактики
злочинів Академії управління МВС;

Ольга Кубарева

викладач-методист ННІ підготовки
управлінського персоналу ОВС Акаде-
мії управління МВС;

Віра Вац

слухач Академії управління МВС

ПРОФІЛАКТИКА КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОВС УКРАЇНИ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ОРГАНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ

У статті розкриваються актуальні проблемні питання, пов'язані з профілактикою корупції в системі кадрового забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ.

На підставі усталених наукових позицій і поглядів, міжнародної практики уточнюється поняття корупції, пропонуються найефективніші заходи профілактики і протидії корупції в міліцейських колективах.

В статье раскрываются актуальные проблемные вопросы, связанные с профилактикой коррупции в системе кадрового обеспечения оперативно-служебной деятельности органов внутренних дел.

На основе существующих научных позиций и взглядов, международной практики уточняется понятие коррупции, предлагаются наибо-

лее эффективные меры профилактики и противодействия коррупции в милицйских коллективах.

In the article the actual problematic questions combined with prophylactic of the corruption in the system of people ware , operative and service activity of the units of internal affairs are shown.

On the base of existing scientific positions and views , international practical activity more exact concept of corruption is formed , more effective measures of prophylactics and counteraction of corruption in the militia units are proposed.

Ключові слова: *корупція, корупційні діяння, схильність до корупційної поведінки, зловживання владними повноваженнями, відповідальність за корупційні дії.*

Ключевые слова: *коррупция, коррупционные действия, склонность к коррупционному поведению, злоупотребление служебными полномочиями, ответственность за коррупционные действия.*

Keywords: *corruption, corruption activity, inclinance to corruption behaviour, the wrong use of power, assignments responsibility for corruption activity.*

Як і в усьому світі, корупція в Україні сягнула великих масштабів, проникла в органи державної і судової влади, у сфери господарювання та суспільного життя, в правоохоронну систему, зокрема МВС України, створюючи реальну загрозу національній безпеці країни, визнанню її авторитету світовою спільнотою. І не випадково, що саме ця проблема останнім часом стає щораз актуальнішою, потребує ефективних теоретичних і практичних заходів профілактики й активного протистояння в системі кадрового забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ, у тому числі підрозділів досудового слідства нашої держави.

Дослідженню проблем боротьби з корупцією, її проявів у міліцейському середовищі вже приділено чимало уваги науковців і практиків, зокрема, Г.Р. Ахметової, І.Я. Богданова, Б.В. Волженкіна, В.Д. Гвоздецького, О.Ф. Гіди, Г.Н. Горшенкова, А.І. Долгова, Є.О. Железова, М.І. Камлика, А.І. Кирпичникова, Я.Ю. Кондратьєва, М.А. Краснова, С.В. Кушнарьова, М.І. Мельника, А.І. Мизерія, Г.М. Мішина, Д.Й. Никифорчука, А.І. Редьки, Б.В. Романюка, В.Д. Слободяника, В.Д. Суценка, К.Л. Федорова, М.І. Хавронюка, О.В. Шаповалова та інших.

Але ж непоодинокі факти хабарництва і здирництва, перевищення владних повноважень та зловживання службовим становищем, корупційних проявів з боку окремих працівників ОВС вимагають знову і знову привернути увагу дослідників, широкої громадськості до виявлення й усунення причин та умов, що їх породжують.

За законами діалектики, вивчення і аналіз будь-якої проблеми повинні базуватися на тому, як ця проблема виникла, які історичні етапи свого становлення і розвитку проходила і якою вона є сьогодні. Не є виключенням з установленого правила і проблема корупції, її профілактики в комплексі заходів з кадрового забезпечення оперативно-службової діяльності міліцейських підрозділів.

За дослідженнями відомої вченої Г.Р. Ахметової, “з огляду на те, що державну владу мав хто-небудь підтримувати і захищати, а функції сучасних правоохоронних органів тоді виконувала армія, у якої було значно більше прав, аніж тепер, можна стверджувати, що корупція в органах правопорядку виникла разом із виникненням корупції взагалі” [1, 14-15].

Отже, корені корупції сягають стародавнього Вавилону (XXIV ст до н. е.), коли в епоху шумерів і семітів на території нинішнього Ірану його правитель Лагаша Уракагіна здійснив реформування державного управління з метою припинення зловживань з боку підданих йому чиновників і суддів [2, 94].

У період античності за римським правом поняття корупції означало серед інших негативних значень псування, фальсифікацію показань, підкуп судді (претора), а за часів середньовіччя воно стає притаманним лише церковно-канонічним відносинам як гріховність і спокуса диявола. Досить розповсюдженою була корупція у Великій Британії. Навіть спікер палати спільнот Британського парламенту в 1601 р. назвав мирових суддів “півдюжиною курчат, готових наплювати на цілу дюжину кримінальних законів”.

За російськими літописами корупція вперше згадується у вигляді її законодавчих обмежень царем Іваном III (XIII ст.) та введенням смертного покарання за неї Іваном IV (Грозним), а справжня боротьба з нею пов'язується з періодом царювання Петра I, коли Росія пережила низку корупційних скандалів унаслідок активної діяльності створених Петром I спеціальних контрольних органів [1,

15–16]. Велике розповсюдження хабарництва, казнокрадства, зловживання службовим становищем і корупції серед російських чиновників державної служби, в тому числі поліції, припадає на другу чверть XIX ст. Це зумовило встановлення їх підвищеної матеріальної відповідальності з притягненням до суду. Положенням про земську поліцію, яке діяло на той час, передбачалося, наприклад, відношення до таких протиправних діянь поліцейських чиновників навіть професійних обов'язків, узятих під час ведення ними справи або слідства з учасників або близьких до цього осіб, особливо зі злочинців, навіть у тому випадку, коли ці обов'язки взято на ім'я не самих чиновників, а їх дружин, дітей чи рідних, які з ними мешкають [3]. У подальшому ж, особливо упродовж XX ст., інтерес до проблеми корупції як негативного соціального зла все більше втрачався і був зведений нанівець через прийнятність такої позиції до неї як з боку капіталізму, що зароджувався і намагався довести свої переваги, так і для молодого радянської республіки робочих і селян, а потім – Союзу РСР, якими не визнавалася навіть можливість існування корупції.

І лише наприкінці XX ст. було об'єктивно усвідомлено, яку непоправну шкоду завдано суспільству попереднім безпринципним ставленням до проблеми й фактичним примиренням з корупцією, яка встигла завдяки цьому глибоко проникнути в усі сфери суспільного життя, укоренитися і гнобити їх, включаючи правоохоронну його частину.

Як відбиток історичних періодів ціла низка геніальних учених, починаючи від Арістотеля й Платона, – Томас Гобс, Макс Вебер, Ніколо Макіавеллі та інші – намагалися формулювати поняття корупції, яке відображало б державну політику і суспільне ставлення до цього соціального зла. Під цим поняттям вони розуміли “моральну модель людської недосконалості й перепону до легітимного суспільства”, порівнювали корупцію з такою тяжкою розповсюдженою на той час хворобою, як чахотка (яку правителям потрібно виявляти і лікувати сучасними методами), водночас намагалися довести позитивний характер корупції як “толерантної функціоналістики”, яка повинна підсилювати позиції еліти й гарантувати прискорення позитивних змін у суспільстві.

“Люди, які пишаються своїм багатством, – наголошував, Т. Гобс, – сміливо вчиняють злочини в надії, що їм вдасться уникнути покарання шляхом корумпування державної юстиції або отримати пробачення за гроші чи інші винагороди” [4, 11].

Слід підкреслити, що переважна більшість науковців у подальшому оцінювала корупцію як історичну небезпеку для суспільства, яка може його здолати, якщо не покласти їй край, і насамперед – у правоохоронній сфері.

Сучасна наука виключно негативно ставиться до корупції як до досить небезпечного соціального зла. Проте спостерігаються різні підходи до визначення її поняття й суті, причин та умов, що її породжують і які їй сприяють, шляхів профілактики й боротьби з нею тощо.

Політологи, приміром, розуміють під корупцією обмеження конституційних прав і свобод громадян, а її причини вбачають у недостатній демократизації суспільства. Економісти вважають причинами корупції високу тінізацію економіки, соціологи – низький соціально-культурний рівень розвитку суспільства, управлінці – серйозні прогалини кадрового відбору, насамперед керівників і управлінського персоналу, юристи – недосконалість чинного законодавства, яке повинно було б виключити навіть можливість існування корупції та причин, що її породжують, чимало вчених-кримінологів оцінюють корупцію як соціальне явище [5, 19–20].

Зауважуючи, що всі наукові позиції й точки зору на проблему корупції мають право на існування, на наш погляд, усе ж таки найнаближенішою до розуміння її сутності є позиція управлінців і юристів, хоча і вона має певні прогалини.

Як уже наголошувалося, корупція притаманна країнам з будь-яким рівнем розвитку чи формами державного устрою, тому її сутність і причини слід шукати не тільки й не стільки в недосконалості нормативного регулювання або соціально-культурного стану суспільства.

Явище, на нашу думку, – це те, що може існувати об’єктивно, незалежно від волі людей, суспільства, їхньої участі чи присутності. Корупція і корупційні дії – навпаки, як правило, вольові дії, вмотивована поведінка людей, реалізація їхніх задумів і зусиль – завжди навмисних і цілеспрямованих.

Тому небезпідставною, на наш погляд, є позиція М.І. Мельника, який упевнений, що корупція – це не просто соціальне, а й психологічне та моральне явище, яке не існує поза людьми – їхньою поведінкою, діяльністю, – це спосіб мислення, який зумовлює спосіб життя [6, 55].

Не явищем, а діями з використанням уповноваженими на виконання державних функцій (або прирівняних до них) особами свого статусу й пов'язаних з ним можливостей для непередбаченого законом отримання матеріальних та інших благ і переваг, а також протиправне надання ними цих благ і переваг фізичним і юридичним особам справедливо визначають корупцію Г.Н. Борзенков, С.В. Ванюшкін, А.І. Долгова, П.А. Кабанов, Г.М. Мішин та інші відомі російські кримінологи [7, 61; 8, 12].

“Корупція, – досить цікаво висловлює своє бачення проблеми О.І. Кирпичников, – це корозія влади. Як іржа роз’їдає метал, так корупція руйнує державний апарат і роз’їдає моральні основи суспільства. Рівень корупції – своєрідний термометр суспільства, показник його морального стану і можливостей державного апарату вирішувати завдання не в приватних інтересах, а в інтересах суспільства. Подібно до того, як для металу корозія означає знищення межі його витривалості, так для суспільства втома від корупції означає зниження його опору” [9, 17].

Не як явище, а фактичні дії та поведінка посадових осіб, у тому числі правоохоронної сфери, оцінюють корупцію і в міжнародно-правовій практиці.

Так, за Кодексом поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку (прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.1979), корупцією визначається будь-які дії, вчинені або не вчинені при виконанні обов’язків або з причини цих обов’язків у результаті вимагання чи прийняття подарунків, обіцянок чи стимулів або їх незаконне отримання щоразу, коли має місце така дія або бездіяльність. Це положення вже у наступному році внаслідок проведеного Генеральною Асамблеєю ООН міжрегіонального семінару з проблем корупції в Гавані було уточнено вказівкою на те, що корупція – це зловживання службовим становищем для досягнення особистої або групової вигоди, а також незаконне отриман-

ня державним службовцем вигоди у зв'язку із службовим становищем [10, 323].

Не явищем, а активними діями, такими як підкуп (хабар), поведінка осіб, уповноважених у державному або в приватному секторі, яка порушує обов'язки, що випливають із цього статусу посадової особи, особи, яка працює в приватному секторі, незалежного агента або інших учинків подібного роду, що мають на меті отримання будь-яких приналежних переваг для себе чи інших осіб, – так визначається корупція в матеріалах I сесії Дисциплінарної групи Ради Європи з проблем корупції (Страсбург, 22–24.02.1995), інших документах ООН та Ради Європи.

Точніше формулювання поняття корупції стосовно поліцейських посадовців міститься в Рекомендаціях Комітету міністрів державам – членам Європейського кодексу поліцейської етики (2001), воно охоплює такі дії чиновників поліції, як підкуп, підробка чи знищення доказів, фаворитизм, кумівство тощо, що мають своїм підґрунтям зловживання повноваженнями, пов'язаними з поліцейськими функціями [11, 10].

Міжнародною асоціацією шефів поліції та Національним центром з питань політики забезпечення законності, корупцією в поліції теж визнаються такі дії, які тягнуть за собою неправильне застосування або зловживання офіцером поліції своїми повноваженнями так, щоб здобути особисту користь для себе або інших [12, 40].

Як будь-який вид заборонених відносин, у які вступає поліцейський чиновник, маючи офіційний статус, і незаконно отримує за це матеріальну винагороду чи вигоду або очікує на їх отримання, формулюється поняття корупції в поліції у багатьох зарубіжних наукових виданнях [13, 105].

Корупція, як правило, є наслідком безконтрольності або неналежного контролю за діяльністю працівника міліції під час реалізації оперативно-службових завдань або за його поведінкою в позаслужбовий час і в побуті з боку як його безпосередніх командирів і начальників, так і по лінії спеціальних контрольних органів і підрозділів. Корупційна поведінка за нашими спостереженнями є характерною насамперед для схильних до цього осіб.

Отже, корупція в органах внутрішніх справ – це завжди активні навмисні й цілеспрямовані дії, пов’язані з використанням чи зловживанням владними повноваженнями і спрямовані на отримання вигоди в особистих цілях або на користь інших осіб, вчинені схильними до цього працівниками міліції, як правило, внаслідок безконтрольності або недостатнього контролю за їхньою діяльністю на службі чи в позаслужбовий час з боку безпосередніх командирів і начальників та спеціальних контрольних підрозділів.

Визначене нами поняття дає реальну можливість відповісти на запитання: хто і чому в багатотисячному загоні української міліції стає на шлях корупційної поведінки, дозволяє виявити і проаналізувати справжні причини й умови, зрозуміти мотивацію корупційних діянь в ОВС, запропонувати оптимальні, найефективніші заходи профілактики і протидії корупції в міліцейських колективах аж до повного викорінення з них цього найнебезпечнішого соціального зла.

Не піддаючи жодним сумнівам 12 загальних причин та умов, визначених Центром сприяння проведенню досліджень проблем громадського суспільства “Демос”: “Реформа правоохоронительных органов: преодоление произвола” [14], – вважаємо найголовнішими серед них такі:

1) дефіцит якості кадрового забезпечення ОВС, зумовлений тим, що через гостру нестачу справді охочих служити в міліції невинуватено занижуються вимоги до кандидатів і в її ряди потрапляють нечисті на руки особи, які мають на меті вирішувати особисті проблеми й корисливі інтереси завдяки набутому статусу з відповідними правами та повноваженнями;

2) недостатня ефективність системи управління і контролю, чому сприяють у першу чергу ускладнена організаційно-штатна структура ОВС, дублювання функцій у діяльності галузевих служб, серйозні прогалини в організації виховного процесу і повна відсутність колективної вимогливості і громадського впливу в цьому процесі;

3) негідна практика багатьох підрозділів кадрового забезпечення, їхніх інспекцій з особового складу, а також навіть служби внутрішньої безпеки, яка має на меті виключно каральні функції, а не гнучку індивідуально-виховну, запобіжну профілактичну роботу;

4) негативні соціальний фон і ставлення громадянського суспільства до міліції, підрозділів та упередженість до її працівників та діяльності ОВС, відсутність соціальних гарантій (або їхній примарний характер через низку “тимчасових” підзаконних актів, щорічне видання яких стало хронічним), незадовільний рівень оплати праці, особливо на фоні економічної кризи в державі;

5) недосконалість чинного законодавства, протиріччя і конкуренція правових норм, формулювання законодавцем правових приписів у загальному абстрактному вигляді без визначення механізмів їх застосування, що дає можливість маніпулювати чи ігнорувати їхні вимоги і політикам, і практикам, тим більше потенційним корупційним елементам, доволіно тлумачити нормативні положення на свою користь, уникати відповідальності.

З огляду на викладене зрозуміло, що профілактика і запобігання корупції в системі кадрового забезпечення ОВС повинні розпочинатися на стадії підбору кандидатів на службу в міліції. Саме на цьому етапі повинні бути виключені факти поверхового вивчення кандидатів у кадри ОВС, недосконалості їхньої психологічної готовності до оперативно-службової діяльності, вольових і моральних якостей тощо.

З цією метою слід вдосконалити порядок перевірки кандидатів на службу, запровадити збір повнішої інформації, підвищити роль і відповідальність психологічної служби, враховуючи, що особа, обираючи певний рід занять, завжди прагне реалізувати в ньому свої особисті схильності.

Правоохоронна діяльність, зокрема оперативно-службова в ОВС, є конфліктною за своєю суттю. За узагальненими даними низки психологічних методик, як кандидати на службу в органи внутрішніх справ, так і фахівці, що на ній перебувають, мають певні відбитки на своєму психологічному профілі, тією чи іншою мірою об'єднані загальними й особистими рисами, наприклад, агресивністю, схильністю до компромісів в опорі протиправним посяганням, корисливостю чи прагненням до матеріального достатку.

З'ясування психологічної природи таких рис у структурі особистості майбутнього працівника ОВС, їхнього зв'язку з внутрішньоособистісними конфліктними розладами потрібні для висвіт-

лення психологічного підґрунтя вибору професії правоохоронця, пов'язаної з постійними контактами з антисоціальними елементами, а в подальшому для покращання процесу психологічного супроводження та оптимізації його професійної адаптації і професійного зростання, коли за методикою Басса-Дарка повинна спостерігатися певна тенденція змін у структурі особистісних рис власної авторитарності працівника органу внутрішніх справ, зумовлених згідно з методикою Лірі зниженням внутрішніх протиріч стосовно тієї чи іншої оперативно-службової сфери.

Доцільно запровадити адміністративну чи сувору дисциплінарну відповідальність за збір і надання неправдивої інформації на кандидата, підняти значення інституту наставництва.

Зазначені та інші заходи мінімізуватимуть можливість прийняття на службу негативно налаштованих кандидатів, схильних до антисоціальної, зокрема корупційної поведінки в нештатних оперативно-службових ситуаціях чи в побуті.

Своєрідним фільтром, так би мовити, “найтоншої очистки” усієї цієї роботи повинні стати підрозділи кадрового забезпечення. Саме їм належить роль головного організатора, координатора і контролера в багатогранній та різносторонній діяльності з комплектування того чи іншого органу внутрішніх справ потрібними фахівцями, а в подальшому – триманні кожного з них у постійному полі зору, просуванні по службі, підвищенні рівня оперативно-службової діяльності, кар'єрного зростання тощо.

Разом з керівниками служб і підрозділів, громадськими організаціями кадрові апарати в системі МВС повинні тримати під контролем практично кожного, хто вступає на службу в ОВС і хто забезпечує реалізацію поставлених перед міліцією оперативно-службових завдань, зрештою, й усіх тих, хто забезпечує життєдіяльність цієї системи загалом (функціональні підрозділи ОВС).

За особовою справою кожного, хто приходить на службу в міліцію або перебуває в кадрах МВС, працівник підрозділу кадрового забезпечення повинен бачити певну людину, особистість, індивідум з його позитивними й негативними рисами.

Зауважимо, що це досить непроста справа, і будь-яка помилка в ній загрожує неабиякими наслідками – чи недооцінкою кандидата

на службу на ту або іншу посаду в ОВС, чи, навпаки, невиправданою його переоцінкою. І в першому, і в другому випадках допущені помилки, тим більше корупційні нахили кандидата, неодмінно дадуть про себе знати.

Необхідно істотно оптимізувати організаційно-управлінську структуру МВС, його Центрального апарату, скоротити служби й підрозділи з однотипними дубльованими функціями, внутрішню ієрархію з численними “неосяжними” ланками обслуговування для кожного виконавця, усунути прогалини в організації виховного процесу, посилити колективну відповідальність і громадський вплив, роль індивідуальних форм виховання, їхню профілактичну спрямованість по лінії командирів і начальників, інспекцій по особовому складу, підрозділів внутрішньої безпеки тощо.

Із залученням засобів масової інформації, широких верств населення і громадськості належить усіляко пропагувати діяльність міліції, тих її працівників, хто прийшов у систему МВС “захищати і служити”, робить це чесно і заслуговує на пошану й довіру, посилити (відродити) соціальні гарантії й пільги працівникам ОВС, стимулювати оплату їхньої праці. Водночас необхідно піддавати гласності випадки негідної поведінки тих, хто зрадив Присязі працівника МВС, став на шлях здирництва й корупції, рішуче викривати причини та умови, що сприяли цьому, інформувати про наслідки реагування і вжиті заходи, насамперед мешканців регіону, в якому це порушення мало місце.

З цією метою вважаємо своєчасною й доцільною пропозицію щодо введення обов’язкового особистого нагрудного номерного жетона для кожного працівника ОВС, у тому числі підрозділів громадської безпеки і досудового слідства, міліції – у першу чергу.

Слід негайно усунути прогалини, суперечності й конкуренцію правових норм, удосконалити чинне законодавство й заборонити його довільне тлумачення [15, 22], маніпуляції чи ігнорування його вимог з боку тих, “хто чесно не хоче жити”, щоб воно стало надійним заслоном на шляху корумпованих елементів, які схильні до корупційної поведінки, бажають ухилитися або уникнути справедливої відповідальності й покарання за свої протиправні дії.

Практична реалізація вищенаведених пропозицій сприятиме, на наш погляд, створенню й підсиленню в органах і підрозділах внутрішніх справ на всіх лініях їх оперативно-службової діяльності атмосфери подолання, а в подальшому - розвитку стійкого імунітету до корупційних проявів у кожному міліцейському колективі, свідомості кожного керівника чи працівника ОВС - як по вертикалі, так і по горизонталі.

Список використаних джерел

1. Ахметова Г.Р. Коррупция в нефтедобывающих странах: учеб. пособ. - Алматы: Кульжахан, 2002. - 150 с.
2. Большая советская энциклопедия. - М.: Сов. энциклопедия, 1977. - Т. 27. - 624 с.
3. Полное собрание законов Российской империи. - Собр. 2. - Т. 12. - № 10305, параграф 144.
4. Протидія корупції в органах внутрішніх справ України // Бюлетень МВС України. - 2008. - № 176. - 112 с.
5. Горшенков Г.М. Криминологический словарь. - Сыктывкар: Сыктывкарский филиал МССШМ МВД России, 1995. - 112 с.
6. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. - К.: Атіка, 2001. - 304 с.
7. Криминология: учеб. пособ. / под общ. ред. В.Е. Эвминова. - М., 1997. - 157 с.
8. Кушнарьев В.С., Шаповалов О.В. Корупция: социально-психологичний феномен загрози особистості та професійній діяльності посадової особи в органах внутрішніх справ: монографія. - 2-ге вид. - К: НАВСУ, 2005. - 180 с.
9. Кирпичников А.И. Взятка и коррупция в России. - СПб: Альфа, 1997. - 352 с.
10. Международная защита прав и свобод человека: сб. документов. - М., 1990. - 662 с.
11. ОШСіаІ Оагеіе огіііе Сошісіі огЕігоре: Соттіпее огМіпізіегз рагі-уоііте, N0 Уп Мау 2000, гесоттепсіагіоп К (2000) 10.
12. Міжнародно-правові акти та законодавство окремих країн про корупцію / упоряд. М.І. Камлик та ін. - К.: Школяр, 1999. - 478 с.

13. Криминология: словарь-справочник / сост. Х. Ю. Кернер. - М., 1998. - 391 с.

14. Реформа правоохранительных органов: преодоление произвола [Электронный ресурс] // < <http://www.demos-center.ru/projects/6FFCFAI> >

15. Гвоздецький В., Лов'як О., Братков С. Проблеми законодавчої регламентації настання цивільно-правової відповідальності за корупційні правопорушення // Вісник Академії управління МВС. - 2008. - № 3. - С. 19-30.

Стаття надійшла 18.05.2009.